

АЗЫРКЫ КЕЗДЕГИ КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ КАЛКЫНЫН ЖУМУШ МЕНЕН КАМСЫЗ БОЛУУСУНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Бул макалада азыркы кездеги Кыргызстандын айыл калкынын жумуш менен камсыз болуусунун айрым маселелери социологиялык талдоого алынып изилденет.

Негизги сөздөр: айыл калкы, жумуш орду, жумуш менен камсыздоо, айыл чарбасы.

MODERN PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF THE RURAL POPULATION IN KYRGYZSTAN

This article will provide employment for the rural population in modern sociological analysis of certain issues to be explored.

Key words: population, employment, jobs, agriculture.

Соңку жылдардагы болуп жаткан экономикалык чөйрөнүн өзгөрмөлүү жараяндары сөзсүз жана мыйзам ченемдүү түрдө калктын жумуш менен камсыз болуу түзүмүн өзгөртүп келет. Бул жараяндар шаарга да айыл жергесине да бирдей эле тиешелүү. Айыл чарбасы экономиканын жетектөөчү, башкы тармагы болгон өлкөлөрдө айылдык калктын жумуш менен камсыз болуу түзүмүн өзгөртүп, түп тамырынан бери өзгөрүүлөргө даяр эмес айыл калкына, өзгөчө оор келип бир топ ырааттуу таасирин тийгизет.

Статистика жана изилдөөлөр боюнча Кыргыз Республикасы балдардын төрөлүүсү жогору болгон мамлекеттердин категориясына кирет, бул көбүнчө айыл жергесине мүнөздүү. “Өлкөнүн калкы ардагерлердин санынын аздыгы (8,3%), балдардын жана өспүрүмдөрдүн (33,2%) салыштырма салмагы бир топ жогору экендиги, ошондой эле айыл калкынын саны шаардыктардан бир топ көптүгү (65% жана 35%) менен мүнөздөлөт” [1].

Айыл калкынын көпчүлүк бөлүгүн жергиликтүү улуттун өкүлдөрү түзгөн Түштүк аймагында, алардын салыштырма салмагы 82%, анын ичинен кыргыздар - 55%, өзбектер - 27%. Айыл жеринде бул көрсөткүч 94%га жетет, бул көрсөткүч республика боюнча 76% түзөт [2].

Кыргызстанда “өнөр жайынын өнүгүүсүнө жараша шаардык калктын үлүшү көбөйгөн жана 90-жылдардагы республиканын экономикасынын деиндустриализациясына байланыштуу шаар калкынын үлүшү калктын жалпы санына карата кыскарган”. Ошол эле учурда 1998-2009-жылдары айыл калкы “781,1 миң адамга же 29,6%га көбөйгөн. Ушул эле мезгилде республикада шаар калкы 223,7 миң адамга же 13,6%га көбөйгөн” [3]. Тигил же бул айыл өкмөтүнүн аймагындагы толук же толук эмес жумуш менен камсыз болгон байкалбаган жабык түрдөгү агрардык эмгекке жарамдуу калктын эбегейсиз көбөйүп кеткендиги соңку мезгилдерде байкалып турат.

Адистер белгилегендей, “экономиканы реформалоо шартында эмгек рыногунун мүнөздүү көйгөйү эмгектин артыкбаштыгы, ал Кыргызстанда эмгек ресурстарынын өсүү темпи менен калктын жумуш менен камсыз болуусу дал келбестиги менен оорлошот: 1995-2008-жылдары эмгек ресурстары 29,6 %, ал эми жумуш менен камсыз болуусу болгону 18,7 % өскөн” [1].

Мындай жараяндардын мезгилдештигинин (синхрондошуусунун) жок экендиги эмгек рыногунда жана жалпы калктын жашоо деңгээлинде бир топ көйгөйлөрдү жаратат, анткени калктын жумуш менен камсыз болуусунун кыскаруусу анын жашоо деңгээлинин төмөндөшүнө алып келет.

Илимпоз Б.Р.Каламбекова белгилегендей “эмгек ресурстарын пайдалануунун жана тармактын өзүнүн өнүгүүсүнүн абалын анализдөө көптөгөн мезгилден бери айыл чарба өндүрүшүнүн өсүүсү негизинен ири социалдык кайра куруу жана ири капиталдык салымдарсыз эле камсыздалып келген деп эсептөөгө мүмкүндүк берет”. Ошону менен бирге калктын жумуш менен камсыз болуусунун адат болуп калган багыты сакталат, анткени калк белгилүү эмгек өндүрүмдүүлүгүнө көнүп калган жана өзгөртүү бир топ татаал. Көпчүлүк калк мүмкүн болгон учурда да башка жумушту тез эле тандап ала койбойт. Буга байланыштуу эмгек мамилелерин жөнгө салуунун негизги элементи болуп социалдык байланыш жана өндүрүштүк мамилелердин тутумунун өзүн өзгөртүү, б.а. бул жерде айыл коомдоштугун кайра жандандыруунун эбин табуу болуп эсептелет [2].

Эл чарба түзүлүшүндө айыл чарбасынын салыштырма салмагы жогору болгон Кыргызстанда экономиканын өзгөрүлүү мезгилинде айылдын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу мамлекет тарабынан жөнгө салынуучу приоритетүү багыт. Республиканын “Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын өнүктүрүү жөнүндөгү” 2009-жылдын 26-май айында чыгарылган № 166 мыйзамында маселелердин бири катары “Кыргыз Республикасынын агро азык-түлүк секторун туруктуу экономикалык жана социалдык өнүктүрүүнү камсыз кылуу” болуп белгиленген [4].

Кыргыз Республикасынын “Айылды 2010-жылга чейин комплекстүү өнүктүрүүнүн” Улуттук Стратегиясында ошондой эле айыл жеринде экономиканы туруктуу өнүктүрүүнү камсыздоо жөнүндө да көп айтылат. Атап айтканда, айылдагы экономиканын өнүгүүсү “агроөнөржай комплексинин, өнөр жайынын, тейлөө кызматынын жана туризмдин, ошондой эле продукцияны сатып өткөрүүгө шарт түзүүнүн эсебинен” жүрөт деп болжолдонот [5]. Андан сырткары айыл чарбасындагы эмгектин мазмундуулугун жогорулатуунун олуттуу багыты болуп анын өндүрүү шарттарын жакшыртуу, пайдасы аз кол эмгеги менен эмгектенүүнү жана оор күч эмгегин ар тараптуу кыскартуу биринчи кезектеги мааниге ээ болуп эсептелет.

Өлкөдө жүргүзүлүп жаткан реформалардын негизин айылдын туруктуу өнүгүү багыты түзөт. Айылдын туруктуу өнүгүүсү дегенде анын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн туруктуулугу, айыл чарба продукцияларын өндүрүүнүн көлөмүнүн жогорулоосу, айыл калкынын тегиз жумуш менен камсыз болуусу жана анын жашоо деңгээлинин жогорулоосу, жерди туура (рационалдуу) пайдалануу ж.б. иш чаралар кирет.

Айылда жумуш менен камсыз кылуу азыркы учурдагы эң эле олуттуу болгон эки ракурскка ээ: “бир тарабынан айыл жеринде жумуш орундарынын чектелгендигине байланыштуу айылда жашаган эмгек ресурстарын жумуш менен камсыз кылуу көйгөйү бар. Экинчи тарабынан айыл чарба ишканалары үзгүлтүксүз жана убактылуу иштөө орундарын тажрыйбалуу жумушчу күчү менен камсыз кылууда зор кыйынчылыктарга дуушар болууда” деп белгилеген илимпоз М.Ф.Самодурованын оюна кошулууга болот [6].

Тармактык жумуш менен камсыз болуудан сырткары ички тармактык жиктелүү бар: бир эле аймакта айыл чарба ишканаларын жумушчулар менен камсыз кылуу ар түрдүү, башкача айтканда аймактын ичинде да айыл чарбасындагы жумуштуулуктун деңгээли ар башкача. Буга далил айылдыктардын жашоо деңгээлинде менчиктин түрүнө карата, айыл чарба ишканаларынын иш-аракетинин өзгөчөлүгүнө карата ар түрдүүлүктү жаратат, бул болсо айылдык калктын жиктелүүсүн күчөтөт.

Илимпоздордун адилеттүү пикири боюнча айыл калкынын жана айыл чарба ишканаларынын жумушчуларынын жумуш менен камсыз болуусу көп кырдуу көрүнүш катары каралуусу мүмкүн: ал бир гана эмгекке жөндөмдүүлүктү ишке ашырууну камсыз кылып эле калбай, белгилүү бир азык-түлүк продукциялары жана чийки зат менен да камсыз кылат. Ошону менен бирге жумуштуулуктун дагы бир олуттуу кызматы - “салттуу элдик маданиятты, турмуш-тиричиликти, элдик үрп адаттарды, айыл жашоосунун абалын калыбына келтирүүсү. Ошондой эле аймакта жана анын ичиндеги калктын жайгашуусу канчалык тегиз болсо, аймак ошончолук жакшы өздөштүрүлөт жана көзөмөлгө алынат” [6].

Мамлекеттин экономикалык саясаты, реформалары жана иш аракеттери кандай болгондо да, анын баары жыйынтыгында реалдуу социалдык натыйжалар менен бааланат. Ошондой болсо да, изилдөөчүлөр белгилегендей азыркы убакта айыл чарба ишканалары көпчүлүк учурда оор финансылык абалда - калкты тейлөөдө социалдык милдеттерин аткара албай калышты. Башкача айтканда азыркы учурда агрардык ишканалар айыл калкынын бириктирүү милдеттерин аткарышпайт жана мындан бизге социеталдык коомдоштук катары азыркы айылдын социалдык эң олуттуу көйгөйлөрү көрүнүп турат. Так ошол айыл калкынын бир коомдоштукка биригүүсү экономиканы өзгөртүү менен байланышкан бардык социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн топтомун жеңип чыгууга мүмкүндүк берет. Ошентип, өзүнчө бир “туңгуюк айлампа” пайда болот жана агрардык-өндүрүштүк чөйрөдөгү жүрүп жаткан жараяндар менен айыл калкынын алакалашуусу бузулат, анын натыйжасында айылдык коомдоштук агрардык-өндүрүштүк чөйрөдөгү абалын жакшыртууга мүмкүнчүлүгү болбойт.

Адистердин баасы боюнча, агрардык өндүрүштүн абалынын оорлошуусунун себеби көпчүлүк учурда айыл жашоочуларынын эмгеги начар механизацияланган бойдон кала берүүсүндө. Айыл эмгеги, негизинен күч эмгеги болуу менен ар түрдүү билим деңгээлине ээ болгон жаштардын бирдиктүү социалдык топко биригүүсүнө мүмкүндүк бербейт, анткени билим деңгээли бир топ жогору болгон жана ошонун натыйжасында өзү такай эмгектене турган иш ордуна койгон талаптарды күчтүү болгон жаштар чындыгында агрардык-өндүрүштүк чөйрөдөгү жараяндан сыртта калган, ошондуктан өзүнүн алган билимин башка чөйрөлөргө көбүнчө - шаар жеринде колдонуусуна туура келет.

Муну айылда жумуш менен камсыз болуу көйгөйүнүн татаалдыгы көбүн эсе айыл жери бир өңчөй өндүрүш аймагы болуп, эмгекти пайдалануу чөйрөсү бул жерде чектелүү дешкен авторлордун изилдөөлөрү да далилдеп жатат.

Экономиканы өзгөртүү мезгилинде жумуш менен камсыз болуу көйгөйү ар түрдүү социомаданий чөйрөдө бири бирине окшош. Айыл жериндеги жумуш менен камсыз болуу өнүгүүсүнүн динамикасы Кыргызстан менен чектешкен Россия, Казахстан, Тажикстан сыяктуу мамлекеттерде окшош мүнөздүү багытка ээ. Мисалы, Орусия Федерациясында айыл чарбасындагы жумуш менен камсыз болуунун орточо деңгээли кыскарууда. Эгерде 2000-жылы айыл чарбасында калктын 13,9 % эмгектенген болсо, 2010-жылы бул көрсөткүч болгону 9,8% түзгөн.

“Орто Азиянын бир катар республикаларында (кол жетерлик маалыматтарды салыштырууда Казахстан Республикасында, Өзбекстан Республикасында, Тажикстан Республикасында) акыркы үч жылда (2011-2013-жж.) айыл чарбасында жумуш менен камсыз болуунун байкалбаган - 1-2 %дин чегиндеги өсүшү байкалат. Ошол эле учурда Тажикстан Республикасында 2000-2012-жылдары калктын айыл чарбасында жумуш менен камсыз болуусу 28 % өскөн” [7].

Айыл калкынын жумушсуздугу бардык Евроазия мейкиндигиндеги мамлекеттер үчүн олуттуу көйгөй жаратып келүүдө, анткени адатта бул мамлекеттерде айыл чарбасы башкы тармактардын бири. Ошону менен бирге ишке жарамдуу калктын жумушсуздугуна түздөн-түз байланыштуу болгон экономикалык жоготуулар гана олуттуу эмес. Илимпоз Д.Беллдин концепциясына ылайык айыл чарбасында жумуш менен камсыз болуунун азаюусу мыйзам ченемдүү жараян, анткени коом агрардуулуктан постиндустриалдык экономика жолуна өтүүдө [8]. Бул жараян бир топ социалдык чыгымдарга карабай бардык өлкөлөр үчүн мыйзам ченемдүү жана объективдүү болуп эсептелет. Ошону менен бирге, айыл чарбасындагы жумуштуулук менен айыл калкынын жумуш менен камсыз болуу деген түшүнүктөрдү бири-бири менен алмаштырбоо зарыл. Экинчиси негизинен өлкөнүн экономикалык жактан сак-саламат экенин мүнөздөйт. Бул жерде айыл жашоочуларынын эмгек ресурстарын пайдалануу натыйжалуу экендиги тууралуу айтууга болот.

Жогоруда белгиленген критерийлерди негиз кылып алып, өзүбүздүн автордук изилдөөлөрүбүздүн мисалында көрсөтөбүз¹.

Расмий маалыматтар боюнча “Рынокко өтүү этабында Кыргызстанда экономиканын жетектөөчү тармагы болуп (35%) айыл чарбасы жана (30%) өнөр жайы эсептелет” [1]. 1980-жылдары башталып, 1990-жылдары өтө кеңири жайылган өзгөрүлмөлүү жараяндар жумуш менен камсыз болуу түзүмүн айыл жергесинде да олуттуу өзгөрттү. Ошол мезгилдеги айыл калкынын жумуш менен камсыз болуу түзүмүн алып карай турган болсок, анда айылдыктардын негизги бөлүгү өндүрүштүк эмес тармакта алектенгенин көрүүгө болот.

Сурамжылоого катышкан респонденттердин көбүрөөк бөлүгү башкача айтканда 11,4%, бюджеттик чөйрөнүн кызмат көрсөтүү тармагында, 8,1% соода тармагында алектене тургандыгын көрсөтүштү. Сурамжылангандардын басымдуу көпчүлүгү (36,7%), 1990-жылдары билим алуу менен алек болушканын ошондой эле (13,1%), “иштешкен эмес, окушкан эмес жана пенсионер-ардагер да болушкан эмес” экендиктерин белгилешти. Бул биздин көз карашыбыз боюнча айыл калкынын басымдуу бөлүгү туруктуу жана белгилүү кирешеге ээ болгон эмес жана жумушсуздук шартында болуп, анын натыйжасында экономикалык жактан бүдөмүк абалда болушканын көрсөтөт. Өндүрүш тармагында сурамжылангандардын болгону 3,2 % жана 1,6% өздөрүн 1990-жылдары интеллектуалдык-техникалык кызматкерлерге, 4,0% - турмуш-тиричилик жана тейлөө чөйрөсүнүн кызматкерлерине, 5,2% – айыл чарбасынын жетекчилерине, айыл интеллигенциясына кошушту. Ошентип, жогоруда келтирилгендерден көрүнүп тургандай өзгөрүлмөлүү жараяндардын баштапкы мезгилинде айылда көбүнчө көпчүлүк орунду жумуш менен камсыз болуунун өндүрүштүк эмес тармагы ээлейт, жумуш менен камсыз болуунун багыты акырындык менен соода жана тейлөө чөйрөсүнө өтүп, анын үстүнө чакан жана орто ишкердик өнүгө баштаганын көрсөтөт.

Улуу муундардын арасында – тактап айтканда сурамжылангандардын ата-энесинде бир топ башкача абал. Респонденттер белгилегендей, өзгөрүлмөлүү жараяндардын башталышында алардын ата-энелери негизинен 10,0% өндүрүштүк тармакта (бул негизинен улуу муундагы эркектерге, б.а. респонденттердин аталарына тиешелүү), анын ичинен 2,3 % – ишканалардын жетекчилери болушкан; улуу муундагы эркектердин 13,8 % жана аялдардын 7,9 % – айыл чарбасында жетекчи жана интеллигенция катары алектенишкен; аялдардын 15,5 % бюджеттик чөйрөдө - мугалим, врач, башка интеллектуалдык чыгармачыл кызматкерлер катары эмгектенишкен.

Ошентип, өндүрүш тармагындагы улуу муундун өкүлдөрүнүн салыштырма салмагы жашыраак муундарга караганда Кыргызстандагы өзгөрүлмөлүү жараяндардын башталышында бир топ басымдуулук кылат. Бул болсо, биздин көз карашыбыз боюнча 1990-жылдары улуу муундун чөйрөсүндө салттуу эмгекке көрсөтмө, кесиптик эмгек чөйрөсүнө багытталган салттуу баалуулуктар басымдуулук кылып турганын көрсөтөт. Көрүнүп тургандай, экономиканын өзгөрүлмөлүүлүгү жумуш менен камсыз болуу чөйрөсүндөгү жүрүм-турум стратегиясын анчалык тез өзгөртө алган эмес жана айылдыктардын жаңы тармактарга өтүүсүнө кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берген.

Ошону менен бирге, улуу муундун олуттуу бөлүгү ошол эле мезгилде экономикалык чөйрөнүн өзүнө жана эмгек рыногунун түзүмдөрүнө байланыштуу ачылган жаңы экономикалык тармактарга активдүү киришип кетишкен. Улуу муундагы аялдардын 7,5 % жана эркектердин 8,2 % жеке ишкер болуп кетишкен, бул болсо айылдык коомдоштуктан жумуш менен камсыз болуу стратегиясы боюнча ар түрдүү топтордун катмарларына

¹ Республиканын айыл жашоочуларынын арасында автор тарабынан 2013 жылы 1200 респондентти камтыган социологиялык сурамжылоо жүргүзүлгөн. Сурамжылоого Республиканын 7 областынан тандоодогу: Алай, Кара-Кулжа, Кара-Суу, Ноокат, Аксы, Ала-Бука, Токтогул, Кадамжай, Лейлек, Москва, Панфилов, Ысык-Ата, Тоң, Түп, Нарын, Талас райондорунун жашоочулары катышкан. Жынысы боюнча: эркектер 574 адамды, аялдар 626 адамды түзгөн. Тандоонун жаңылыштыгы 5%.

бөлүнүп кеткендиги тууралуу айтууга мүмкүнчүлүк берет. Айылдык коомдоштуктун ыкчамдуураак бөлүгү жумуш менен камсыз болуунун тобокелдүү аймагын тандап алып жаңы тармактык мүмкүнчүлүктөргө өтө тездик менен киришип кетишкендиги көрүнүп турат. Көрүнүп тургандай, айылда рыноктук экономиканын өнүгүү шартында жүрүп жаткан катмарга бөлүнүү (стратификация) жараянын тездетүү менен айылдык коомдоштуктун так ушул бөлүгү айыл коомдоштугунун “жаңы” экономикалык катмарын түзүүдө.

Т.Ж.Эркинбеков тарабынан изилдөөлөрдүн жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын түндүк жана түштүк аймактарынын жашоочуларынын пикирлери аныкталган, анда алар баары бирдей эле өздөрүнүн жашоо деңгээлинин жогорулоосуна басым жасашат: алар чакан ишкердүүлүк, коммерция, соода менен алектенүүнү каалашат [9].

Өзүнүн жумуш ордун сактап калгандардын арасынан көпчүлүгү 20,8%, муну өз ишине кызыккандыктан, 20,3% тынчтыкты сактоо себебине байланыштуу жасашкан. Андан сырткары, респонденттердин 17,5 % ишин, кесибин өзгөртүү мүмкүнчүлүгү жок экендигин белгилешет, дагы 14,6 % туруктуу жамаат жана өнөкөт (“өзүмдүн ишине, жамаатыма көнүп калганмын”) факторлорун көрсөтүшкөн. Сурамжылоого катышкандардын чейрек бөлүгү гана иш орундарын алмаштырган эмес, себеби ал беделдүү-барктуу 16,3%, сыйлуу айлыгы жакшы 8,0%. Ошентип, калк жумуш менен камсыз болуу чөйрөсүндө демилгесиздигин көрсөтүүдө жана аны жумуш менен камсыз болуунун демилгесиз багыты катары ишке ашырууда. Мурдагы чөйрөнү сактоону каалаган респонденттердин бөлүгү жаңы экономикалык мүмкүнчүлүктөрдөн пайдаланууну каалаган респонденттерден олуттуу түрдө басымдуулук кылат. Айылдыктар үчүн иш ордун, кесибин алмаштыруу мерчемдүү багыт катары турат; алар жаңысына караганда мурдагы социалдык байланыштарын жана кесиптик мамилелерин сактап калууну жогору коюшат. Бул көбүнчө айылдыктардын ой жүгүртүүсүндө жана жүрүм-турумундагы адат-салттуулукту күбөлөндүрөт жана ал экономикалык чөйрөнүн өзгөрүлмөлүү шарттарында алардын жаңычылдык жана ийкемдүүлүк деңгээл-мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт.

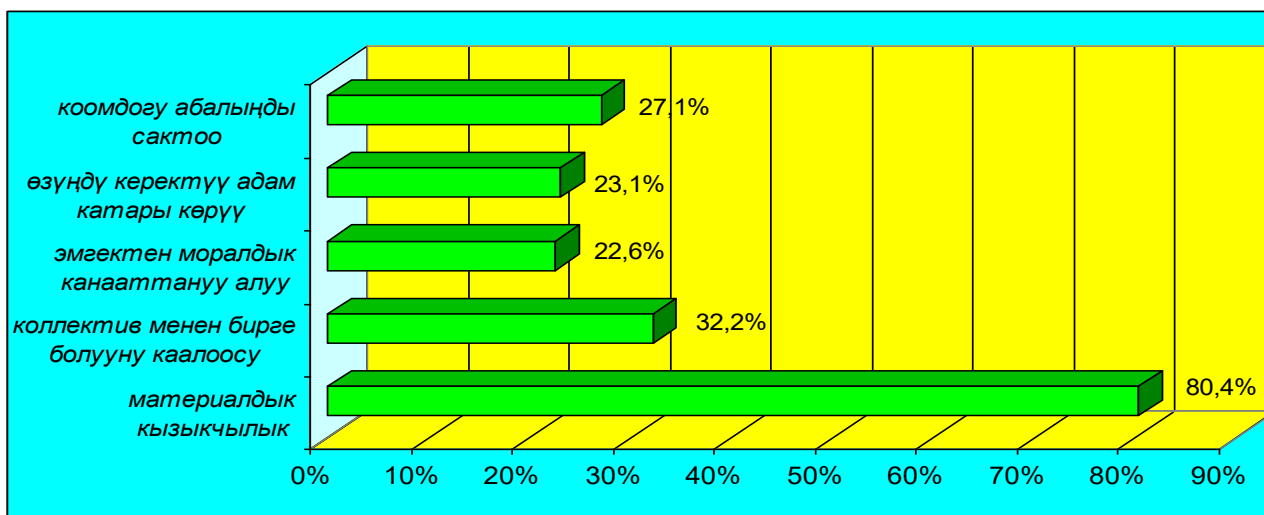
Рыноктук шарттарда айыл калкынын менталдуулугунун көрсөткүчү болуп кызматкерлердин иш-аракетке болгон мотивациясы кызмат кылат. Ошого байланыштуу, айыл жеринде жумушчулардын арасындагы эмгек жана эмгектик мамилелер маселелери боюнча өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжаларын талдап көрөлү².

Изилдөөлөрдүн натыйжасында (2-изилд.) эмгектик иш-жолун улантуунун себеби болуп жумушчулар үчүн көбүн эсе материалдык кызыкчылык, башкача айтканда өзүнүн иш-аракетинен алынган киреше эсептелет (сурамжылангандардын 80,4%). Андан сырткары 32,2% жамаат менен бирге болууну каалоосу, 27,1% коомдогу ордун сактап калуу, 23,1% зарыл, керектүү болуу каалоосу, ошондой эле 22,6% “эмгектен моралдык жактан канааттануу” сыяктуу факторлор маанилүү жана олуттуу болуп эсептелет.

Диаграмма 1. Эмгек ишмердүүлүгүн улантуудагы мотивациялары, сурамжылангандарга карата % менен

1-диаграмма

² Республикадагы жумуш менен алектенген айылдык жашоочулардын арасында автор тарабынан 2012-2013 жылдар аралыгында «Эмгек мамилелери» боюнча социологиялык изилдөө жүргүзүлгөн. Анкеталык сурамжылоого 200 респондент тартылган. Мындан ары текстте маалыматтарды колдонуунун ыңгайлуулугу чн “2-Изилдөө” деген белги колдонулат.

Эскертүү: (жооптордун жыйынтыгы 100% ашып кетет, анткени респонденттерде бир нече жоопторду тандап алуу мүмкүнчүлүгү болгон)

Сунуш кылынган изилдөөлөрдөн көрүнүп тургандай жалпысынан эмгектик иш-аракеттин аспаптык-куралдуу жүйөөлөрү (киреше алуу, макамдын сакталуусу) терминалдык жүйөөлөрдөн (эмгектин коомго пайдалуулугу, өзүн-өзү өркүндөтүүдөн) үстөмдүк кылууда. Бул биринчиден рынок шартында жашап кетүү зарылдыгын, экинчиден, айылдыктардын эмгек чөйрөсүндө парадигмалык баалуулуктарынын акырындап алмашуусу, менталдуулук түзүмүндө рыноктук баалуулуктарга көнүгүп барууну көрсөтүүдө. Ошону менен бир катарда баарлашууну, жамааттын олуттуулугун белгилеген айылдыктардын саны да жогору, бул болсо рыноктук экономиканын шартында жекечеликке (индивидуалистикке) каршы жамааттык паттерндердин сакталуусун көрсөтүүдө.

Тескерисинче жаштардын арасында эмгектенүү иш аракетин материалдык кызыкчылык менен жүйөөлөгөндөрдүн саны сезилээрлик жогору: бул 1950-1961-жылы төрөлгөндөрдүн арасында 69 %, 1960-71-жылдары төрөлгөндөрдүн арасында – 74 %, 1970-1981-жылы туулгандардын арасында – 77 %, ал эми 1980-1990-жылдары төрөлгөндөрдүн арасында болсо 96 % түзөт.

Бул маалыматтар жаштардын арасында үрп-адаттык баалуулуктар аз деңгээлде сактала тургандыгын көрсөтүүдө, ошол эле учурда улуу муундагы жумушчулардын арасында болсо, тескерисинче, менталдуулуктун үрп-адаттык катмары көбүрөөк өнүккөн. Так ошол жаштар рыноктук менталдуулуктун негиздерин тезирээк өздөрүнө сиңирип алышкан, себеби алар экономиканын рыноктук баалуулуктарынын негизинде чоңоюшту.

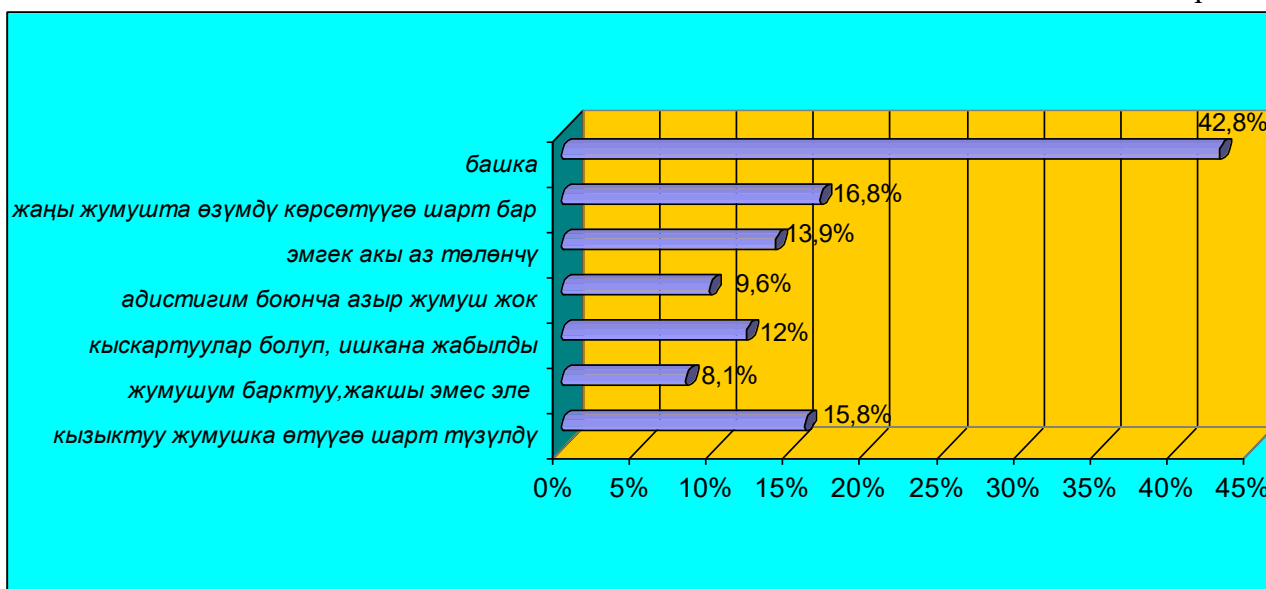
Ошол эле учурда жумушун, кесибин 1990-жылдан кийин өзгөрткөн респонденттер көбүнчө мындай себептерди көрсөтүшкөн: өзүн-өзү өркүндөтүү мүмкүнчүлүгү (16,8%), кызыктуурак жумуштун бар экендиги (15,8%). Башка варианттар – эмгек акысынын аздыгы (сурамжылангандардын 13,9% белгилеген), мурда иштеген ишканада кызмат орундарынын кыскартылуусу (12,0%), ошондой эле кесибинин кадыр-баркынын жоктугу (8,1%), кесибине суроо-талаптын жоктугу (9,6%) ж.б. себептер жумуш ордуларын өзгөртүүгө түркү болгон.

Азыркы учурда такай иштей турган жумушу жоктордун арасынан -65,5% акыркы иш орундагы эмгек стажы 10 жылдан азыраак болгонун; сурамжылангандардын 22 % акыркы иш орундарын ал жерде 11-20 жыл иштегендигин, 11 % – 21-30 жыл эмгектенгенден кийин таштап кеткенин айтышат. Ошентип, ишканада, мекемеде көп жыл иштегенден кийин таштап кетүүгө мажбур болгондордун (өз арызы менен же ар кандай шартка байланыштуу) пайызы бир топ эле жогору. Бул болсо жумушчуларга эмоционалдык, моралдык бир топ зыяндарды алып келди, алардын жаңы социалдык-экономикалык шарттарга ийгиликтүү ыңгайланып кетүү мүмкүнчүлүгүн төмөндөттү. Биз бул адамдар алар үчүн жаңы болгон рыноктук шарттарда сыртта калып кеткен деп ойлойбуз, ал эми азыркы учурда алардын

жумушсуз калуусу алардын ички жеке кризисинин бүткүл тереңдигин көрсөтүп турат. Мамлекет айыл жашоочуларынын бул категориясын камсыздай алган жок, мамлекет тарабынан колдоо болгондо алар социалдык-экономикалык өзгөрүлүүнү кыйналбай ашып өтүп, жаңы сапатка ээ болуп, өздөрүн, өздөрүнүн кесиптик мүмкүнчүлүгүн пайдалана алышат болчу.

Диаграмма 2. 1990 – жылдан кийин жумуш ордуларын өзгөртүүгө болгон себептер, сурамжылангандарга карата % менен (жооптордун жыйынтыгы 100% ашып кетет, анткени респонденттерде бир нече себептерди көрсөтүү мүмкүнчүлүгү болгон)

2-диаграмма

Анын үстүнө, бул маселенин социалдык курчтугу – изилдөөлөрдүн натыйжасында (2-изилд.) сурамжылангандардын ичинен азыркы кезде туруктуу иш орду жоктордун көпчүлүгү - 22,5% мурда билим берүүдө эмгектенгендер (мугалимдер, окутуучулар), 14,5% – финансалык-экономикалык чөйрөнүн адистер, 10,0% – инженерлер 8,0% – дарыгерлер, мээрман эжейлер ж.б. тармактарда эмгектенгендер. Бул маалыматтар көрсөтүп тургандай, суроо-талап аз болгон кесиптерге мугалимдер, дарыгерлер, өндүрүштүн инженерлери сыяктуу социалдык маанилүү кесиптер кошулуп калган. Бул кесиптердин ээлери чындыгында рыноктук реформалардын мезгилинде басынтууга учурушкан, эмгек рыногунун жана рыноктук социалдык мамилелердин четинде калышкан.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, жогорку категориядагы адистер, башкача айтканда жогору кесиптик билимдүүлөр реформа мезгилинде жумушунан айрылып социалдык корголбогон категорияга кирип калышкан: азыркы кезде такай жумуш орду жоктор 71,0 % көрсөтүп, убактылуу эмгек акы таап күн көрүүгө мажбур жана өздөрүн жогорку билимдүү адамдарга кошушат.

Ошентип, 1990-жылдары башталган өзгөрүү жараяны айылдыктар үчүн өзүнүн иш-аракетин башка чөйрөлөрдө көрсөтүү үчүн кошумча мүмкүнчүлүктөр бар экендигин көрсөттү, ошону менен бирге кээ бир ишкана, уюмдардагы кызматкерлердин абалын кыйындатып, алардын көнүп калган иш орундарын алмаштырууга мажбур кылды жана алардын калыптанып калган социалдык жана кесиптик байланыштарын бузду.

Кыргыз Республикасынын расмий маалыматы боюнча калктын негизги бөлүгү - 30,1 % мурдагыдай эле айыл чарбасында, токой чарбасында жана балыкчылыкта, андан ары бир топ айрыма менен дүң жана чекене соодада – 15,2 %, курулушта – 11,3 %, билим берүүдө - 7,9 %, иштеп чыгаруу өндүрүшүндө - 7,6 % алектенишүүдө. Айыл чарбасынын, аңчылыктын жана токой чарбасынын дүң продукциясынын көлөмү 2013-жылдын январь-август айларында

104,3 % түзүп, ушул көрсөткүчтөр 2012-жылы -100,3 % түзгөн, башкача айтканда анча чоң эмес – 4% өсүү болгон [10].

Жогоруда келтирилген маалыматтардан көрүнүп тургандай, айыл чарбасы экономикалык тармакта жетекчи орунду ээлеп, ошого байланыштуу айылды өнүктүрүү мамлекеттин артыкчылыктуу маселеси бойдон кала берүүдө. Ошентип жыйынтыгында айыл калкынын жумуш менен камсыз болуусу социалдык-экономикалык феномен катары экономикалыктан сырткары бир эле учурда социумду буюм, жыргалчылык жана кызматтарды өндүрүүчү түрдүү социалдык топторго киргизүү аркылуу алакалаштыруу менен социалдык-маданий милдетти да аткарат.

Адабияттар:

Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан [электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.stat.tj/ru/analytical-tables/real-sector/>

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. - М.: Академия, 1999. – 956 с.
2. Каламбекова Б.Р. Аграрное перенаселение в Кыргызстане. Монография.- Анкара., Издательство «Йени Аврасия». 2004. – 285 с.
3. Национальная Стратегия Кыргызской Республики «Комплексное развитие села до 2010 года». [электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.sng.allbusiness.ru/content/document_r_FF47B6B5-B42F-4191-80F1-2BEAA3A4EAB3.html
4. О развитии сельского хозяйства Кыргызской Республики: Закон КР от 26.05.2009 №166. [электронный ресурс]. – режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=27987